

ПОЧЕЦИ ВИШЕГ ОБРАЗОВАЊА ДЕВОЈАКА У СВЕТУ И КОД НАС

Јованка Бончић (1887–1966), прва жена дипломирани архитекта на Техничком универзитету у Дармштату (насловна страна часописа Berliner Illustrierte Zeitung, 1913, преузето са <https://www.zua.rs/sr/research/monumentalna-jednostavnost-po-nemackom-receptu/>)

УДК 378-055.2(100)"18"
37.014.12-055.2(497.11)"18"

Љубинка Трговчевић
Факултет политичких наука, Београд
ljubinkatrg@gmail.com

ПОЧЕЦИ ВИШЕГ ОБРАЗОВАЊА ДЕВОЈАКА У СВЕТУ И КОД НАС*

АПСТРАКТ: Анализирани су почеци универзитетског образовања девојака у свету и у Србији прегледом одобрења за уписивање девојака на студије, односно праћењем њихових напора да попут мушкараца добију право на високо образовање. Та њихова борба је била део процеса женске еманципације, која је подразумевала не само политичка права већ и права на образовање и професионалну и економску самосталност. Рад се бави и отварањем универзитета девојкама у САД-у, Русији, Француској, Швајцарској, Немачкој и другим земљама. Посебан део је посвећен почецима факултетског образовања жена у Србији.

Кључне речи: студенткиње, универзитети, високо образовање, еманципација жена, Универзитет у Београду

Увод

Идеје просветитељства са краја 18. века, које су постале основа а потом и делимично уграђене у две декларације о људским правима којима су обележене две револуције – америчка и француска – са којима је почела нова ера демократских односа у друштву и борба за људска права, могу се означити као почетак борбе жена за сопствену самобитност. Иако је сам Жан Жак Русо у свом *Емилу* био против образовања жена, сматрајући да је њихов „ум пријемчљив, али без блеска, темељан али без дубине“, његова друга дела, посебно *Друштвени уговор*, имаће утицај на покрете који ће образовање видети као једно од основних права човека. Указивању на значај образовања више је допринео филозоф маркиз Де Кондорсе који је не само написао „Пледоаје за грађанство жена“ већ се залагао за исто право образовања припадника оба пола. Идеје о потреби образовања постаће присутне у скоро свим земљама ондашњег развијеног света,

* Овај рад је први пут објављен у: *Образовање, род, грађански статус*, прир. Дања Дућаћек, Катарина Лончаревић, Драгана Поповић, (Београд: Факултет политичких наука, Центар за студије рода и политике, 2014), 57–68.

посебно у првим демократским државама. Државе су, следећи идеје слободе и једнакости, тражиле самосвесног грађанина (још увек не и грађанку) те ће врло брзо образовање постати државни интерес. Оно је, са једне стране, постало „кључ за независност“, јер ће држава својом регулативом и надзором тежити да формира национално свесне грађане и путем јединствених школских програма и стандардизацијом језика обавити неопходну хомогенизацију нације. Са друге стране, били су им потребни едуковани стручњаци и радници различитих профила у државама ране индустријализације. Због тога ће најпре Француска Наполеоновим реформама, почев од 1802. године, увести систематско државно образовање засновано на закону, либерално и одвојено од цркве. Тада је направљен четворостепени систем јавног образовања, коме су на почетку биле основне школе, затим средње школе и лицеји, а на врху високе професионалне школе. У исто време и Пруска је изградила национални систем образовања заснован на сличним идејама, увела је народне школе (Volksschulen) и прве модерне универзитете као научне и образовне установе. Прва земља демократије САД определиће се да образовање остане на нивоу појединих држава. Касније ће и остале модерне државе образовање разумети као јавни интерес и оно ће из приватних руку и оквира цркве постати јавно.

ПРАВО НА ОБРАЗОВАЊЕ

Упркос великим идејама једнакости и слободе, женама ће и даље образовање бити делимично доступно, на вишим нивоима чак недоступно, те ће цео 19. век жене водити битку да им се допусти право на школовање. Оне су право на знање разумевале као елементарно право, као први корак ка развијању женске самосвести, као шансу за развијање сопствених потреба и исказивање личних могућности, као предуслов за политичку еманципацију и економску независност. Идеје егалитаризма су делимично омогућиле да се већ на самом почетку 19. века појаве први артикулисани захтеви за школовање жена. Амерички пример познат као „републиканске мајке“ осим једнакости заступао је и национални интерес у тврдњи, сажето речено, да ће образоване жене бити добре мајке јер ће синове и кћери васпитавати у патриотском духу. Дакле, у питању је била американизација нових генерација, односно укључивање најмлађих

грађана у „републиканску машину“¹ посредством образоване мајке. Образована мајка као мотив ће бити снажан покретач за отварање школа у другим државама јер је било тешко разбити традиционалне поставке о месту жене у друштву. Она је била најприхватљивија као мајка, као она која ће да рађа и васпитава хероје, будуће одане чланове заједнице. Међутим, и ту релативно прихватљиву чињеницу за све националне државе, да је нужно образовати будуће мајке да би се имао национално свестан и здрав нараштај – ограничавало је скоро јединствено уверење, и без разлике присутно у свим срединама, да су жене физиолошки и интелектуално слабији пол и да оне, као такве, не могу наћи своје место у ширем социјалном окружењу. Општи је био и страх да ће школовањем девојке постати мање женствене – бити дефеминизирани.² Међутим, све више девојка је желело да побегне из куће лутака, како је овај процес назвала Сол Фелдман у делу *Escape from the Doll's House*.³ Из деценије у деценију су расли захтеви да им се допусти право на стицање и коришћење знања која су до тада социјалном организацијом друштва била доступна „јачем“ полу и временом су, уз помоћ мушких заговорника идеја слободе и једнакости, и преко сукоба либералних и конзервативних уредитеља друштва, успеле да га освоје.

Не мање значајно је да су пресудни утицај на остваривање права жена на образовање имали феминистички покрети ојачали у другој половини 19. века. Један од њихових најважнијих захтева односио се на једнакост оба пола у области образовања, што је даље подразумевало право жена на иста знања, професију, запослење и економску независност. Управо је образовање било једно од првих људских права које су жене извојевале, знатно пре политичких и економских. У тежњи ка том циљу, у већини европских земаља (Русији, Италији, Немачкој, Србији) помогли су им нарасли социјалистички покрети који су идеолошки заступали једнака права жена и мушкараца. Управо је та истоветност циља подређених друштвених група, жена и радничке класе, допринела да се право на образовање жена усвоји као елементарно природно право.

- 1 James Bower, *A History of Western Education. The Modern West Europe and the New World*, (London: Methuen Co, 1981), 177.
- 2 Аргументи против школовања жена су скоро идентични у свим државама и они се могу наћи у бројној литератури.
- 3 Saul D. Feldman, *Escape from the Doll's House. Women in Graduate and Professional School Education*, (New York: McGraw Pub, 1973).

Једна од карактеристика овог процеса на самом његовом почетку је било паралелно постојање приватних и јавних (државних) школа. У приватним се одржавала постојећа друштвена неједнакост јер су биле доступне малом броју имућних и привилегованих слојева друштва, али су временом јавне институције почеле да добијају примат и у неким државама да буду основни вид образовања. За школовање девојчица пресудни чинилац је било увођење обавезног основног образовања за децу мушког и женског пола, које је постало пракса у већини развијених држава до краја 19. века. Данска је била прва држава која је законом из 1814. увела обавезно основно школовање, по коме су сва деца морала да похађају школу четири године. Суседна Шведска је овај закон донела 1842, исте године и Португалија, Шпанија је то урадила 1857, а Финска је са обавезним основним образовањем у трајању од шест година почела 1866. Следиле су Италија, која је одмах по уједињењу 1861. увела обавезно школовање деце у нижим (два разреда) и вишим основним школама (трећи и четврти разред), затим Аустрија усваја акт о обавезном образовању 1869, који прихвата и други део Двојне монархије – Мађарска. Енглеска и Велс су овај закон донели 1870. и примењивао се на децу између пет и 13 година, док је Шкотска то учинила две године касније, с тим да образовање није било сасвим бесплатно, већ су родитељи до 1890/91. плаћали накнаду.⁴ Француска ће великим школским реформама које је спровео Жил Фери 1882. обавезати државу да бесплатно школује сву децу између шест и 13 година. Она је била и прва република која је прописала секуларно образовање, што је наишло на велики отпор Католичке цркве, посебно језуита, који се завршио затварањем неких верских школских институција. Годи-ну дана касније обавезно школовање женске и мушке деце усвојиће и Србија. Холандија је шестогодишње основно образовања прописала 1857, Грчка 1911, а међу последњим европским државама је била Белгија, која је тек 1914. увела обавезу да сва деца између шест и 14 година морају бесплатно да се образују.⁵ Од ваневропских држава доста рано су овај закон донели Костарика (1860) и Јапан (1872). У САД-у образовање је било у надлежности појединих држава које су ове прописе донеле између 1852. и 1917. године и у већини њих су настале јавне школе поред постојећих приватних.

4 James Bower, *A History of Western Education*, (Routledge, 2003), 312.

5 Christelle Garrouste, „100 Years of Educational Reforms in Europe: A Contextual Database“, datum pristupa 27. 3. 2014, http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/111111111/14920/1/reqno_jrc57357.pdf

Друга карактеристика је била да су скоро цео 19. век школе за девојчице и дечаке биле одвојене. Коедукација је била реткост, посебно на нивоу средњег и вишег образовања, а могућност да исте школе заједно похађају деца оба пола зависила је од степена либерализације друштва, као и од његове економске моћи јер су сиромашније средине, ако су морале да бирају коју школу ће да отворе, предност давале оној намењеној дечацима. Односно, модернија друштва и она која су брже прихватала женска права су раније омогућавала заједничко школовање деце оба пола. Противници коедукације су користили моралне и верске разлоге да онемогуће заједничко школовање дечака и девојчица, са аргументима да није добро да они дуго времена проводе заједно, да то подстиче раст промискуитета и развија нездраву мушко-женску конкуренцију и сл. Тај модел је био посебно уочљив у приватним школама које су отварале верске институције и у свим земљама где је црква била јака, тако да су неке државе морале и непопуларним мерама да се супротставе свештенству како би увеле заједничко образовање. У одвојеним школама се инсистирало на родним разликама, њима су прилагођавани програми и предмети који су се учили, често и дужина трајања наставе. И када је уведено обавезно образовање за девојчице, коедукација је у неким земљама остала могућа само у првом разреду основне школе. Томе је погодовао и недостатак учитељица (нпр. у Француској су 1863. часне сестре чиниле 70% наставница). Од колике је важности у овом процесу била општа либерализација друштва и доминација одређене цркве, показује и пример САД-а, где је до почетка 20. века око 70% основних и средњих школа било заједничко, иако су и даље, све до универзитета, постојали одвојени мушки и женски колеџи, посебно у великим градовима и на Југу. Са друге стране, католичке земље Европе су много дуже у образовању задржале сегрегацију (Италија, Француска, Белгија, Ирска).⁶ Између осталог, одвојено образовање и мањак школа за девојчице утицали су на то да проценат неписмених жена, у односу на мушкарце, буде увек виши. Задржавање разлика у образовању је у неким случајевима настављено и на универзитетима. Француске високе школе у почетку нису давале дипломе девојкама, немачки универзитети су касно почели да уписују студенткиње, те је једино Швајцарска била земља у којој су после 1867. равноправно могли да студирају жене и мушкарци. Због тога

6 Пример различитих приступа је студија: Barbara Murray, *Sex Differences in Education: A Comparative Study of Ireland and Switzerland*, (New York: Peter Lang, 1985).

су неки од универзитета, попут оног у Цириху, били за савременике „феминизирани“, са уписаних 25–30% студенткиња.⁷

ВИШЕ ОБРАЗОВАЊЕ

Ако у овом прегледу занемаримо настанак и развој основног школства, очито је да је приступ жена средњим, вишим и високим школама био још успоренији, осим у приватним институтима који су били намењени вишим друштвеним слојевима. При томе је нужно скренути пажњу на то да се данашњи појмови о томе шта је виша школа разликују од употребе овог термина у 19. веку, најпре због тога што је основно школство било знатно краће (четири до шест година), те је све школовање после основног било више. Потом су у државама где нису постојале гимназије за девојке, прве стручне школе сматране вишим, односно колеџима. Према савременим стандардима, већина виших школа из 19. века заправо су средње. И скоро све су имале сличне програме са двоструким циљем: да образују девојке и да их припреме за будуће улоге супруга, домаћица и мајки. Због тога су курикулуми били подељени на образовне предмете међу којима су доминирали књижевност и језик а врло незнатно природне науке, док је други део припадао вештинама (шивењу, плетењу, плесу и сл.). Из тих школа су биле регрутоване, осим домаћица, и прве учитељице за женске основне школе.⁸ Ово је било карактеристично за све прве тзв. више школе и у САД-у и Европи до друге половине 19. века, када почињу да се отварају и школе за професионално образовања девојака. Женске гимназије су касно отворене, јер су оне класичне по структури програма биле намењене онима које су намеравале да оду на универзитет. Међу првима су оне отворене у Русији 1858. године. Карлсруе је био први немачки град са женском гимназијом основаном 1893, Будимпешта ју је добила 1896. а у Србији је 1905. женска гимназија почела са радом.

Американке су се, као и Европљанке, најпре школовале у оквиру породице или у првим приватним женским школама, које су могле да похађају само девојке из имућнијих друштвених слојева. Ове прве

7 Видети: Natalia Tikhonov, „Les universités suisses, pionnières de l'introduction de la mixité dans l'enseignement supérieur (1870–1930)“, *École et Mixités*, eds Annik Houel, Michelle Zancarini-Fournel, (Lyon: Presses universitaires de Lyon, 2001), 27–35.

8 Како се ширила мрежа женских школа, потреба за учитељицама је расла и у скоро свим земљама су више женске школе образовале учитељице.

институцију за девојке су касније израстале у академије, семинарије и колеџе или су се гасиле. Већина ових установа је настала у оквиру локалних заједница или цркви, најчешће заслугом појединаца/појединки који су увиђали корист од образовања. Осим приватних институција, девојкама је прво дозвољен приступ на колеџ у Оберлину, у Охају, 1833, који су основали свештеници и грађани забринуте за низак ниво уважавања хришћанских принципа међу онима који су тих година хрлили на запад. Те године је примљено 29 младића и 15 девојака, који су се васпитавали и образовали под мотом „учење и рад“. За овај колеџ се може рећи да је по концепту био нешто између занатске школе и семинарије, односно нижег нивоа од класичне средње школе. После 1850. курикулуми ће бити унапређени и он ће постати прави образовни колеџ. Његова појава је занимљива јер је прихватио две маргиналне групе тога доба – жене и Афроамериканце. Његово отварање је тим важније јер је то била установа која није уважавала родне и расне разлике, али ће дуго остати изузетак у образовном систему САД-а. Први чисто женски колеџ био је Колеџ Васар (Vassar) који је основан 1860. као висока женска школа,⁹ на којој ће касније дипломирати и прва Афроамериканка Анита Хемингс (Anita Florence Hemmings) 1897. године. Следили су му други, од којих се посебно издваја Колеџ Весли (Wellesley College) основан 1870, на коме су девојке студирале књижевност, уметност и друштвене науке. Прва државна женска висока школа био је Индустријски институт и колеџ, основан 1884, који је касније прерастао у Мисисипи универзитет за жене.

После Грађанског рата у САД-у нагло је порасло интересовање девојака да се образују и око 1870. године је 30% колеџа било отворено и за жене (коедукација). У већини женских колеџа су култура и уметност биле главни предмети.¹⁰ Култури се давала толика пажња јер је то био образовни идеал за девојке, а то су били и предмети који су девојке припремали да буду учитељице, што се сматрало као једино достојно занимање за неударе девојке. Међутим, слабости овог програма су биле приметне, те се убрзо прешло на стварање посебних школа за учитељице и прва таква установа је настала у Филаделфији 1848, па у Бостону 1852. итд.¹¹ Други колеџи су остали при

9 Од 1869. се припремају и мушкарци.

10 Joyce Antler, „Culture, Service and Work: Changing Ideals of Higher Education for Women“, ed. Pamela J. Perun, *The Undergraduate Woman: Issues in Educational Equity*, (Lexington-Toronto: Lexington Books, 1979), 18.

11 Feldman, *Escape from the Doll's House*, 25.

ранијим програмима и припремали ученице за „женствене жене, а не за дефеминизирани креатуре“,¹² како су школоване жене представљане у јавности.

У Русији је, као и у другим европским земљама, образовање девојака крајем 18. и почетком 19. века било у приватним рукама а прва посебна женска школа је отворена у близини Санкт Петербурга 1764. године. Био је то Смољни институт за племићке кћери, који се заснивао на идејама просветитељства, а по чијем ће узору настати и неке друге елитне институције за више друштвене слојеве. Највећи импулс образовању су донеле промене после Кримског рата (1853–1856), који је Русија изгубила, када је држава, ради „отопљавања“ и лечења последица пораза, допустила интелектуалцима да предлажу мере за побољшање стања нације. Међу њима је био лекар Н. И. Пирогов, који је први увео Рускиње да буду болничарке у Кримском рату. Он је 1856. објавио чланак „Питање живота“ у коме је истакао да тадашње образовање не учи девојке да мисле, већ да се крећу као лутке на концу.¹³ Сматрао је да би реформисани систем образовања, доступан свим класама и половима, био услов за ревитализацију друштва. Његови аргументи да жене треба образовати како би учествовале у напорима мушкараца и биле кадре да уче и васпитају сопствену децу, изазвали су много расправа. Њему се придружио песник и новинар М. Л. Михалков уводећи „женско питање“ у јавну сферу, а потом и многи други. Ове расправе су допринеле да држава реформом из 1858. уведе државне средње школе/гимназије за девојке, у којима је десет година касније учило око 10.000 полазница у 125 школа.¹⁴ У овим школама су за шест година ученице савладавале језик, религију, аритметику, краснопис, шивење и нешто мало наука, а по њиховом завршетку су имале дозволу да раде у основним школама за девојчице. И број женских гимназија (прва је отворена 1858) је растао, те је од 29, колико их је било 1863, њихов број тридесет година касније нарастао на 143.¹⁵ Циљ школовања девојака је био да им се пружи верско, морално и интелектуално образовање „што се очекује од сваке жене, посебно од будућих мајки“. ¹⁶ Импулс препорода је за кратко девојкама отворио ауле универзитета, али само пет

12 Antuer, „Culture, Service and Work“, 20.

13 Christine Johanson, *Women's Struggle for Higher Education in Russia, 1855–1900*, (Kingston and Toronto: McGill-Queen's University Press, 1987), 10.

14 Исто, 29.

15 Исто, 31.

16 Исто, 32.

година касније су, због политичке делатности студената и револуционарних немира, власти обуставиле ову дозволу. Неколико година касније (1869) руске власти су се определиле за посебне женске универзитетске курсеве на којима су се младе девојке оспособљавале за позив учитељица, правних асистенткиња и за неке друге ниже вредноване академске позиције, али су и они укинута до 1883. и били су затворени свуда осим у престоници. По структури предмета, они су били адекватни универзитетима. Тек 1895. основан је Женски медицински факултет, на коме је било уведено адекватно стручно образовање и за женски пол, а врата свих универзитета су коначно била отворена девојкама 1905. године.

Ни Францускиње нису биле у бољој позицији од њихових савременица широм света. Пре револуције је црква контролисала све школе, а из моралних разлога посебно оне за девојчице. Почетком 19. века се заговарало „мајчинско“ образовање под руководством мајки или њиховом контролом. Да би се девојчице образовале, а у недостатку школа и учитеља, једна од првих мера из 1816. предлагала је да у истим школама пре подне уче дечасти а после подне девојчице. До 1848. укупно је било 28.000 мешовитих школа. Сталном противљењу црквених кругова отварању женских школа држава се супроставила 1850. доношењем закона о обавезном отварању школа за девојчице у свим местима са више од 800 становника, што је 1867. постало обавезујуће у местима од 500 становника. Учитељице за женске школе су регрутоване из *École normale* (учитељске школе), а прву је основао Католички учитељски ред 1838. године. Држава је девојачке учитељске школе законом уредила 1879. и већ 1880. било их је 17. И даље су постојале две врсте школа, католичке и слободне (*École normale catholique*, *École normale libre*).¹⁷ Професионално образовање се споро развијало, све док није Елиза Лимоније 1862. основала Друштво за професионално образовање девојака, што је подстакло отварање стручних школа (*écoles primaires supérieures*) у којима су се девојке обучавале за рад у индустрији и трговини. И у средњем образовању је поново Трећа република допринела њеном развоју јер је 1880. установила средње школе за девојке, лицеје, што је био велики помак јер су девојке могле да се школују до матуре и бакалората и да наставе школовање на универзитетима, који су им, парадоксално, били отворени од 1863. године. Ни овај помак није прошао без оштрих полемика у јавности, уз навођење чињеница о срећном од-

17 Више у: Françoise Mayeur, *L'Éducation des filles en France au XIX siècle*, (Paris: Hachette, 1979), 166.

растању девојака у породицама, окружених смехом и радошћу, којима су нове школе нудиле мушко образовање и бруталност науке!¹⁸

У Пруској су такође идеје просветитељства утицале да се појаве захтеви за образовање жена. На почетку 19. века је школство још било у приватним рукама, коедукације није било, а девојке су васпитаване код куће или у приватним верским заводима и у ограничењима наметнутим родним конструктом тог времена. Прве јавне школе за дечаке настале су у време Фридриха Великог, док су више школе за девојке настале 1802. са оснивањем Државне више женске школе у ХанOVERу. Полазницама је било омогућено да касније похађају учитељске семинаре. Основно образовање се развијало у јавним и приватним школама за девојчице (Mädchenschule). И пре и после тога су вођене бројне расправе о сврси образовања жена. Држава је почела да регулише све женске више школе 1872. и до краје те деценије је отворена 71 женска школа. По програмима, настава се састојала од четири-пет часова образовног програма, док је остатак времена, посебно у вишим разредима, био остављен за вештине потребне будућим улогама које су женама намењене.¹⁹ Односно, преовлађивало је 3 К – Kirche, Kinder, Küche – (црква, деца, кухиња), класичан модел који је девојчице од очевог tutorства спремао да и даље буду у служби мушкараца и породице. И у тој држави је женска гимназија отворена касно, прва тек 1893. у граду Карлсруе. Међутим, и даље девојкама није био дозвољен приступ вишим струковним школама и универзитетима, те између 1887. и 1894. настаје прави мали рат петицијама у којима су Немице тражиле право на више образовање. Најзначајнији је памфлет Хелене Ланге *Више женске школе и њихова судбина* (Die höhere Mädchenschule und ihre Bestimmung), достављен 1887. надлежним министрима са захтевом да се допусти даље образовање учитељицама и допусти им се већи степен одлучивања на послу који обављају.²⁰ Ланге је успела да 1892. оснује Организацију учитељица и помогла је да се оснују гимназијски курсеви (Realkurse) на којима су се девојке две године припремале за упис на студије. И доступност универзитетских студија је била каснија него што је то

18 Datum pristupa 27. 3. 2014, http://www4.ac-nancy-metz.fr/lettres-hist-geo-lp/pages/inspection/dossiers/1bacpro3/hist/femmes_et_ecole.pdf

19 Sabine Doff, *Weiblichkeit und Bildung: Ideengeschichtliche Grundlage für die Etablierung des höheren Mädchenschulwesens in Deutschland*, 11, datum pristupa 27. 3. 2014, http://www.goethezeitportal.de/fileadmin/PDF/db/wiss/epoche/doff_weiblichkeit.pdf

20 James C. Albisetti, *Schooling German Girls and Women: Secondary and Higher Education in the Nineteenth Century*, (Princeton: Princeton University Press, 1988), 136.

било у суседној Француској, Белгији или Швајцарској, али се овим помацима 1892. допустило да девојке буду слушаоци (*Gasthörerinnen*) уколико то прихвате професори. Тек крајем 19. века почели су немачки универзитети у неким од покрајина да допуштају уписивање девојака: најпре од 1900. Велико војводство Баден, три године касније Баварска, да би тек од школске 1908/09. девојке могле да конкуришу на све немачке универзитете.²¹

У Великој Британији прва женска виша школа је била *Newington Academy for Girls* у Лондону (1824). Помак је настао оснивањем *Queens College*-а у оквиру Универзитета у Лондону, 1848. године, на којем су училе будуће учитељице, али које све до 1878. нису имале право на диплому. Следили су Колеџ Бедфорд, који је примио девојке 1849, а затим је 1869. Колеџ Гиртон у Кембриџу отворио врата за високо образовање девојака. Следили су и други универзитетски центри, с тим што девојке све док краја века нису имале право на звање нити проходност ка свим високошколским центрима. У већини ових новонасталих установа је програм био прилагођен ондашњем виђењу жена, био је „укусни“,²² са свирањем клавира, те осталим вештинама нужним свакој доброј викторијанској госпођици.

И Италијанке су право на образовања виделе као једно од темељних људских права. Његовом остварењу је погодовала ера ренесансе, либерализам Мацинијевог доба и рани социјалисти који су ово питање видели као неодвојиво од опште еманципације свих грађана/грађанки. Краљевини Италији, у којој је, по уједињењу 1861. године, било писмено тек 20% становништва, предстојао је обиман захват да би већину становништва бар елементарно описменила. Девојчице су до тада похађале само приватне школске заводе, углавном у оквиру цркве и са строгим религиозним карактером, а до 1859. није било уопште јавних женских школа. Након уједињења, школство је из црквених прешло у руке државе, која је још била слаба да обухвати сво становништво, а оснивање школа је поверено градовима, односно провинцијама. Тада настају прве лаичке школе за девојчице. Приметан помак ка већој обухватности девојчица школовањем уследио је са доношењем закона о обавезном похађању школа деча-

21 Више у: Claudia Huerkamp, *Bildungsbürgerinnen: Frauen im Studium und in akademischen Berufen 1900–1945*, (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1966); *Pionierinnen, Feministinnen, Karrierefrauen? Zur Geschichte des Frauenstudiums in Deutschland*, Anne Schlüter (Hrsg.), (Pfaffenweiler: Centaurus, 1992).

22 Bower, *A History of Western Education*, 314.

ка и девојчица 1877. (*Lege Sorino*), којим су обухваћена деца до девет година старости и обавезно је било бар двогодишње школовање.

Белики допринос развоју вишег образовања дала је Лига за образовање народа (*Lega per l'istruzione del popolo*) коју је 1871. основао песник Ђозуе Кардучи са циљем образовања целокупног народа путем јавних и приватних институција, бесплатних курсева и др. Сматрали су да би стручна девојачка школа, у којој би се младе жене професионално усавршавале, допринела еманципацији жена, а она је могућа само на две основе – образовању и раду. Прве професионалне школе за девојке (*Scuola Professionale femminile*) отворене су између 1870. и 1876. у Милану, Торину, Болоњи, Риму и Ђенови. Приметно је да су настале у индустријски развијенијим градовима Севера у којима се осећала потреба и за стручном женском радном снагом. Између осталог, школовале су се телеграфисткиње, којима је од 1873. било омогућено право на рад.²³

Иако је било појединачних случајева Италијанки које су и у ранијим раздобљима успеваале да се упишу на универзитете, држава је 1876. дозволила да и девојке студирају. То није значило да су добиле право на рад, што показује случај правнице и феминистичке активисткиње Лидије Поет (*Lidia Poët*) која је упркос тешкоћама дипломирала право у Торину 1881. и успела после 40 година напора да постане прва жена адвокат.²⁴ Слично се десило и са светски признатом дипломираном лекаром (1896) Маријом Монтесори, која је својим педагошким радом променила начин васпитавања деце. Могућност да студирају је из године у годину користило све више Италијанки. Између 1870. и 1896. на италијанским универзитетима промовисано је 128 жена: право су завршиле четири, медицину 15, математику 13, физику и природне науке 15, језике и историјске науке 64, а 17 девојака је завршило психологију. Њихов број је и даље растао, те је школске године 1898/99. на универзитетима било укупно 252 девојке, а само те године је њих 39 стекло докторску титулу.²⁵

Пољаци нису имали свој школски систем. У подељеној држави су, са једне стране Немци, а са друге Руси засновали своје школске институције. Изузетак је била аустријска Галиција у којој су, по аустријским законима, Пољаци имали сопствене школе, као и универзитете у Лавову и Кракову.²⁶

23 *Исто*, 297.

24 *Исто*, 312-313.

25 *Исто*, 314.

26 *Исто*, 464.

У овом осврту не можемо говорити, нити је то циљ, о универзитетском образовању уопште, осим навођења једне напомене. У свим модерним државама су женске гимназије веома касно осниване, а гимназијска матура је била услов за упис на универзитете. Постојали су различити и веома ограничавајући начини да се ова препрека превазиђе, а њу су успеле да савладају само изузетно ретке појединке, углавном приватним полагањем матуре. У већини држава се женске гимназије отварају тек крајем 19. или почетком 20. века, односно у тренутку када су ојачали захтеви женских организација и покрета да се и њима дозволи високо образовање. У САД-у је због тога отворен 1860. Колеџ Васар, као први научни женски колеџ, на коме је и била изабрана прва жена за професора, док су европски универзитети од 1863. почели да примају девојке: прво у Француској, 1863, затим исте године у Цириху, од 1870. у Шведској, 1873. у Енглеској итд.

ЖЕНСКЕ ШКОЛЕ У СРБИЈИ

И у Србији се до образовања девојака стигло споро, нарочито зато што се почињало са веома неповољних основа јер да је вазална кнежевина добила право на отварање школа на матерњем језику тек 1830. године.²⁷ До тада су се на прсте једне руке могле набројати писмене жене, а и писмени мушкарци су били изузетак. Осим приватних и краткотрајних покушаја да се отворе приватне школе за девојчице, први је озбиљније покренуо то питање министар просвете и књижевник Јован Стерија Поповић поруком да је држава дужна да се једнако стара и о женској као и о мушкој деци, да би тек 1845. био примљен предлог Петра Радовановића и Попечитељство одобрило отварање и школа за девојчице. У једном од првих школских закона Кнежевине Србије из 1844. помиње се школовање девојчица, али се за њих предвиђају посебне школе, а уколико их није било, оне се нису могле школовати заједно са дечацима после навршене десете године. Посебна уредба о женским школама донета је 1846. и њоме се предвиђало шестогодишње школовање, које је обухватало, осим општеобразовних предмета, учење вештина које су се традиционал-

27 Више у: Ljubinka Trgovčević, „Školovanje devojaka u Srbiji u 19. veku“, *Obrazovanje kod Srba kroz vekove*, (Beograd, 2003), 81–88; Milenko Karanovich, *The Development of Education in Serbia and Emergence of its Intelligentsia (1838–1858)*, (New York: Columbia University Press, 1995); Nedeljko Trnavac, „Indiferentnost prema školovanju ženske dece u Srbiji 19. veka“, *Srbija u modernizacionim procesima XX veka*, knj. II: Položaj žene kao merilo modernizacije, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998).

но везивале за женски пол – ручни рад, певање, лепо понашање... И пре доношења ових прописа прва школа за женску децу отворена је у Параћину 1845, годину дана касније је почела са радом и у Београду и она је прва испунила све законски постављене услове за ову врсту школа. Већ у првој години у њу се уписало 136 ученица. У годинама које су следиле, до 1858, отворено је 30 женских школа.

Средње образовање девојака у Србији је почело оснивањем Више женске школе у Београду 1863. године.²⁸ По програму, уочава се да нема велике разлике између ње и сличних школа које су тада постојале у свету. Требало је да она преузме више образовање женске деце, али и да осим опшег образовања припреми учитељице за рад у женским основним школама. По оснивању је трајала само три године (касније пет, па шест година), а предмети су били језик и књижевност, историја, географија, математика, природне науке... Док су од вештина били заступљени ручни рад, краснопис, кување и играње. Сагласно ондашњим могућностима опремљена је библиотека и кабинети. Њене наставнице су биле неке од првих високообразованих жена у Србији. Најзаслужнија за њен настанак и развој била је Катарина Миловук, која је школу водила три деценије. Наравно, и њено оснивање, као и њен преображај ка модерном женском институту, наилазило је на читав спектар разноликих реакција патријархалног друштва, које се плашило страних утицаја на српске девојке и захтевало васпитање у народном духу, до страхова о моралности оних девојака које одлазе од куће и касније се запошљавају далеко од својих укућана и контроле мушких чланова породице. Уосталом, понављани су исти стереотипи који су се јављали и у другим државама када су се девојке одважиле да освоје право на образовање. По угледу на београдску, ове школе су основане у Крагујевцу, Шапцу, Ваљеву и Крушевцу.

Тек са оснивањем Женске учитељске школе 1900, ова школа је изгубила значај. Од 1879. радила је и прва женска занатска школа, у окриљу Женског друштва из Београда, у којој су се бесплатно обучавале сиромашне девојке за различите занате. Пред Први светски рат је отворена и трговачка школа. Али велики проблем за наставак вишег школовања било је гимназијско образовање; оно је било услов за упис на факултет, а у Србији све до 1905. није постоја-

28 Видети: Kosara Cvetković, *Viša ženska škola u Beogradu: Pedesetogodišnjica 1863–1913*, (Beograd, 1913); Latinka Perović, „Modernost i patrijarhalnost kroz prizmu državnih ženskih institucija: Viša ženska škola u Beogradu (1863–1913)“, *Srbija u modernizacionim procesima XX veka*, knj. II, 141–161.

ла женска гимназија. Девојке су од 1879. могле да похађају мушке гимназије и приватно полагају матуру, али су ретко успевале да добију одобрење њихових директора. Ипак, и оне су временом успеле да стекну универзитетско образовање и у земљи и у иностранству,²⁹ а од 1905. и да равноправно са мушкарцима упишу студије на Београдском универзитету.

Поред државних школа постојале су и приватне, иако много ређе него у суседним државама које су имале стране лаичке и религиозне заводе за васпитање девојака. Једна од најпопуларнијих била је „Шпачекова школа“, која је уживала велики углед током свог десетогодишњег трајања (1853–1862). Касније се издвојио Виши завод за васпитање девојака (1890), који је тежио да девојке стекну „савремено образовање на научној основи и васпитање у духу српске народности и према потребама српске куће и српског друштвеног живота“. Девојкама, али не само њима, биле су доступне и специјализоване школе попут уметничких (Кутликове или Стеве Тодоровића), Музичке (основана 1899), повремено отвораних драмских или глумачких студија и других приватних завода дужег или краћег трајања.

Уколико поменути податке о вишем образовању девојака у свету упоредимо са онима у Србији, очито је да, с обзиром на касно стварање државе и на општу немодерност, Србија није много каснила за општим трендовима у школовању девојака, иако су економске, политичке и друштвене околности показивале велики степен заосталости у поређењу са Европом. Србија је у години оснивања Више женске школе имала 1.100.000 становника, од чега је само 8,8% живело у градовима, чак двадесет година касније је 97% жена било неписмено, имала је само девет школа које су се могле назвати средњим или вишим, а у основним школама је било тек нешто око 700 девојчица... Турци су тек годину дана раније, 1862, напустили Београдску тврђаву, а остале су још неколико година њихове посаде у другим градовима. У тим околностима стварање и опстајање Више женске школе било је велики успех.

РЕЗИМЕ

Цео 19. век жене су покушавале да им се, као и мушкарцима, дозволи право на више образовање, којим би се омогућила њихова политичка, професионална и економска еманципација. Посебно је

29 Ljubinka Trgovčević, „O studentkinjama iz Srbije na stranim univerzitetima do 1914. godine“, *Srbija u modernizacionim procesima XX veka*, knj. II, 83–101.

било тешко отварање врата универзитета јер су жене сматране интелектуално мање способним, а уз то се страховало да ће оне образовањем занемарити улоге мајки и домаћица. Први продор су направиле Американке 1833. уписом 15 девојака на колеџ у Оберлину (у Охају) који је био на нивоу средње школе, док је први чисто женски Колеџ Васар отворен 1860. У европским оквирима, феминистички покрети друге половине 19. века убрзали су процес високог образовања девојака, те је почело уписивање студенткиња на факултете у Француској од 1863, Швајцарској 1867, један колеџ у Британији од 1849, док се у Немачкој сасвим либерализовао упис тек 1908/09. године. Велика школа у Београду, са своја три факултета, није имала забрану уписа девојака, али је свега неколико њих успело да прескочи све препреке и заврши студије, док су оснивањем Универзитета у Београду 1905. студенткиње постале равноправне чланице академске заједнице.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Antuer, Joyce. „Culture, Service and Work: Changing Ideals of Higher Education for Women“. *The Undergraduate Woman: Issues in Educational Equity*, ed. Pamela J. Perun. Lexington-Toronto: Lexington Books, 1979.
- Albisetti, James C. *Schooling German Girls and Women: Secondary and Higher Education in the Nineteenth Century*. Princeton: Princeton University Press, 1988.
- Bower, James. *A History of Western Education*, Vol. 3: The Modern West Europe and the New World. London: Methuen, 1981.
- Cvetković, Kosara. *Viša ženska škola u Beogradu: Pedesetogodišnjica 1863-1913*. Beograd, 1913.
- Dickmann, Elisabeth. *Die italienische Frauenbewegung im 19. Jahrhundert*. Frankfurt a. Main: Domus Editoria Europaea, 2002.
- Doff, Sabine. *Weiblichkeit und Bildung: Ideengeschichtliche Grundlage für die Etablierung des höheren Mädchenschulwesens in Deutschland*, 2005. Datum pristupa 27. 3. 2014. http://www.goethezeitportal.de/fileadmin/PDF/db/wiss/epoche/doff_weiblichkeit.pdf
- Feldman, Saul D. *Escape from the Doll's House. Women in Graduate and Professional School Education*. New York: McGraw Hill, 1973.
- Garrouste, Christelle Garrouste. “100 Years of Educational Reforms in Europe: A Contextual Database”. Datum pristupa 27. 3. 2014. http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/111111111/14920/1/reqno_jrc57357.pdf

- Huerkamp, Claudia. *Bildungsbürgerinnen: Frauen im Studium und in akademischen Berufen 1900–1945*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1966.
- Johanson, Christine. *Women's Struggle for Higher Education in Russia, 1855–1900*. Kingston and Toronto: McGill-Queen's University Press, 1987.
- Karanovich, Milenko. *The Development of Education in Serbia and Emergence of its Intelligentsia (1838–1858)*. New York: Columbia University Press, 1995.
- Mayeur, Françoise. *L'Éducation des filles en France au XIX siècle*. Paris: Hachette, 1976.
- Murray, Barbara. *Sex Differences in Education: A Comparative Study of Ireland and Switzerland*. Bern – Frankfurt a. M. – New York: Peter Lang, 1985.
- Ofen, Karen. „Osporavanje muške aristokratije: Feminizam i Francuska revolucija“. Datum pristupa 27. 3. 2014. <http://www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/casopis-zenske-studije/zenske-studije-br-13/79-osporavanje-muske-aristokratije-feminizam-i-francuska-revolucija>
- Perović, Latinka. „Modernost i patrijarhalnost kroz prizmu državnih ženskih institucija: Viša ženska škola u Beogradu (1863–1913)“. *Srbija u modernizacionim procesima XX veka*, knj. II: Položaj žene kao merilo modernizacije, zbornik radova, ur. Latinka Perović, 141–161. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998.
- *Pionierinnen, Feministinnen, Karrierefrauen? Zur Geschichte des Frauenstudiums in Deutschland*, Hrsg. Anne Schlüter. Pfaffenweiler: Centarius, 1992.
- Prahl, Hans-Werner Prahl, Ingrid Schmidt-Harzbach. *Die Universität. Eine Kultur- und Sozialgeschichte*. München–Luzern, 1981.
- Tikhonov, Natalia. „Les universités suisses, pionnières de l'introduction de la mixité dans l'enseignement supérieur (1870–1930)“. *École et Mixités*, eds Annik Houel, Michelle Zancarini-Fournel, 27–35. Lyon: Presses universitaires de Lyon, 2001.
- Trgovčević, Ljubinka. „O studentkinjama iz Srbije na stranim univerzitetima do 1914. godine“. *Srbija u modernizacionim procesima XX veka*, knj. II: Položaj žene kao merilo modernizacije, zbornik radova, ur. Latinka Perović, 83–101. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998.
- Трговчевић, Љубинка. „Бялгарки и Срябкени в Университете в Швейцария и Германия до 1914. година“. *Тя на Балканите*, ед. Е. Тачева, И. Недин, 483–493. Благоевград, 2001.
- Trgovčević, Ljubinka. „The Professional Emancipation of Women in 19th-Century Serbia“. *Serbian Studies: Journal of the North American Society for Serbian Studies*, v. 25, 7–19. Bloomington, 2011.

- Trgovčević, Ljubinka. „Školovanje devojaka u Srbiji u 19. veku“. *Образовање код Срба кроз векове*, ur. Radoslav Petković, Petar V. Krestić, Tibor Živković, 81–89. Beograd: ZUNS, 2003.
- Trnavac, Nedeljko. „Indiferentnost prema školovanju ženske dece u Srbiji 19. veka“. *Srbija u modernizacionim procesima XX veka*, knj. II: Položaj žene kao merilo modernizacije, zbornik radova, ur. Latinka Perović. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998.

SUMMARY

Ljubinka Trgovčević

THE BEGINNINGS OF HIGHER EDUCATION FOR YOUNG WOMEN IN THE WORLD AND IN SERBIA

ABSTRACT: The beginnings of the university education of girls in the world and in Serbia were analysed through examining approvals for the enrolment of girls into universities and tracking their efforts to receive the right to higher education equal to that of men. Their battle was part of the process of women's emancipation, which implied not only political rights, but also the right to education and professional and economic independence. The paper covers the opening of universities to girls in the USA, Russia, France, Switzerland, Germany, and other countries. A special part is dedicated to the beginnings of women's university education in Serbia.

KEY WORDS: female students, universities, higher education, emancipation of women, University of Belgrade

Throughout the 19th century, women attempted to gain the same right, as men, to higher education, as a means of achieving political, professional and economic emancipation. Opening universities doors was particularly difficult as women were considered intellectually less capable and it was thought that by being educated they would neglect their roles as mothers and housewives. The first inroads were made by American women in 1833, when 15 young women were enrolled at Oberlin College in Ohio, which was at a secondary school level, while the first women's-only college, Vassar, was opened in 1860. Feminist movements in the second half of the 19th century in Europe accelerated the process of enabling higher education for young women and thus the first female students were enrolled at universities in France from 1863, Switzerland from 1867, a college in Britain in 1849, while Germany completely liberalized enrolment only in 1908/09. The High School in Belgrade with its three faculties did not prohibit the enrolment of women but only few managed to overcome all obstacles and complete their studies, while female students became equal members of the academic community with the founding of the University in Belgrade in 1905.

